

О.Д. Василюк

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ ПРО ПОЕМУ ІВАНА ФРАНКА “АБУ-КАСИМОВІ КАПЦІ”

ЗПРИМІТКОЮ “Із збірки казок “Тисяча днів і ще один”. Вільно переробив Іван Франко” у львівському журналі “Дзвінок” був надрукований початковий варіант нової поеми “Абу-Каземові капці”. Того ж 1895 р. завдяки старанням заснованого у Львові Руського педагогічного товариства цей твір вийшов окремою книжкою. А через чотири роки Франкова поема під авторським псевдонімом І. Мирон з’явилася друком у Черкасах, щоправда з чималими мовними правками. Учасні в цій справі її автора не зафіксовано.

Другу львівську публікацію свого твору, або перше видання поеми окремою книжкою, Франко разом з іншими друкованими подарунками відправив до Москви А. Кримському. Й у листі (28 березня 1896 р.) “дуже” дякував “дорогому другові” з міста Лева за надіслані книжки, “надто” – за “Абу-Каземові капці”: “Що за гарна річ! І вірші які легкі та плавні!” А у примітці зазначив: “Дам про них рецензію неодмінно”. Тим паче що “нарешті ж за два місяці стануся паном своєму часові” (закінчить навчання в Московському університеті. – *О.В.*), а “зараз... страх як ніколи”. Ще в листі відразу й чесно сказав, так би мовити, про крапельки дьогтю в бочці меду: “східні слова дуже перекручено” (й навів два приклади) [Кримський 1973, 234–235].

Згодом (21 серпня 1896 р.) Кримський, як і обіцяв, повідомив автора згаданого твору, що вже написав “дуже довгу рецензію (або, коли хочете, розбір)” для львівського часопису “Зоря” (1880–1897). Сподівається, що в числі 16-м почне публікуватися [Кримський 1973, 247].

Та в очікуваному номері рецензія не була вміщена. Можливо, тому 20 вересня А. Кримський удався до редактора “Зорі” В. Левицького з листом, у котрому виказав своє бажання знати, яка доля надісланої в липні “довгої рецензії” на твір І. Франка. Ще й наголосив: “Нею... цікавлюсь

особливо”, оскільки вона “із обсягу” його ж “спеціальності – орієнталістики” [Кримський 1973, 251].

Очевидно, рецензія тоді вже була підготовлена до друку, бо у жовтні з’явилася на сторінках двотижневого журналу “Зоря” (1896, ч. 19, с. 376–378; ч. 20, с. 399–400).

Франка, безсумнівно, вона порадувала. Й він не приховував своїх почуттів, що його поема зі східної тематики дочекалася “дуже похвальної оцінки і подрібного розбору з боку чоловіка, що більше всіх інших українців тямить у східних мовах та письменствах”. І називає ім’я Агатангела Кримського як “професора арабської мови в Лазаревському інституті в Москві”. Франко був задоволений і тим, що Кримський висловився “дуже прихильно про загальний колорит” українського твору на основі арабської казки і “про ту основну думку”, яку український поет прагнув “віднайти в тім оригіналі, що з нього взята його канва”.

Цілком спокійно Франко поставився до вказаних Кримським допущених автором мовних похибок з царини орієнталістики. З цього приводу Франко об’єктивно визнав, що в наявні у його творі помилки “легко було впасти чоловікові, не вченому в арабській мові”. І, за його ж словами, зазначені Кримським неточності він “здебільшого повиправляв” [Франко 1976, 295].

У тому нескладно переконатися, коли уважно перечитати третю львівську публікацію в новій редакції означеної Франкової поеми, або друге її видання окремою книжкою, здійснене 1902 р. тим же Руським педагогічним товариством. Уміщено й “Передне слово” її автора, й узятую для “дослівного перекладу” прозову оповідь про “капцогани” Каземові “Історія пари пантофлів” із уже згаданої німецької збірки арабських казок “Tausend und ein Tag...” (“Тисяча і один день”), яка 1835 р. вийшла у світ. Її у Відні 1894 р. Франко вперше побачив і перечитав. А взагалі, за словами Франка, зі східними мотивами свого

майбутнього твору він познайомився, коли ще був учнем IV класу Дрогобицької гімназії [Франко 1976, 295–296].

У рецензії Кримський насамперед відзначив, що “високий несумнівний Франків талант”, визнаний і за межами галицького краю, “поклав свою блискучу печать і на тім ніби дитячій писанні” [Кримський 1972, 456]. Він упевнений, що Франкову поему, написану на основі арабської казки, охоче прочитають і дорослі. Коротко викладає її сюжетні перипетії: у Багдаді жив багатий, але дуже скупий торговець Абу-Касим, який через свою скнарість одягався як останній злидар, його надто розтоптани “шкарбани – пантофлі (“капці” – по-галицьки)” навіть увійшли в прислів’я про гідкі звички.

Автор розбору милується майстерним віршуванням поета, який колоритно словом малює всякі лихі пригоди, що ставалися з тими капцями, котрі врешті-решт призвели персонажа твору до повної втрати всього набутого скарбу. Він став аскетичним старцем, дервішем, “турецьким святим”. І рецензент не пропустив моменту, щоб не без іронії закинути поетові цей *lapsus calami* (тобто оту опіску): “Яка ж там Туреччина з Багдада, особливо за халіфів!” Та відразу виявив милість, бо, мовляв, “для нашого простого народу все мусульманське є разом і турецьке” [Кримський 1972, 461].

З даного приводу висловився також Франко. Йдеться про останній рядок його поеми, де стверджується, що Абу-Касим “турецьким став святим”. І Франко відповідає на закид Кримського, який зводився до того, що “у часах халіфів” (а саме про цей період мовиться у творі) історично не годиться говорити про “турецьких святих” на арабських землях, бо тоді вони не були завойовані.

Чому ж Франко залишив означену у своєму творі фразу і у третій львівській публікації, і в наступних виданнях? Пояснював тим, що в названій фразі характеризується “не час події, а наше народне розуміння її”, тобто “турецький святий у нашій і польській народній приказці значить голяка, чоловік без мастку (*goły jak turecki święty*)”. Франко визнав, що в історичному аспекті стосовно Абу-Касима “ся фраза – анахронізм”, однак для українця чи

поляка вона ясно визначає те становище, в якому головний персонаж поеми “опинився”. Й узагалі всій поемі “дає значення показу: як то чоловік сходить на “турецького святого” [Франко 1976, 351, 299].

На погляд Кримського, “Франків твір може вважатися цілком” оригінальним, його автор узяв із арабської казки “самісінку фабулу”, яку “прибрав у прекрасну поетичну форму, надав їй великого драматичного і психологічного інтересу, закрасив ще й гумором, і збудував на не претензійному” чужому сюжеті “самостійний твір, високоестетичний, високої художницької вартості”. Як здається Кримському, своїй оригінальності означена поема завдячує і тим, що Франко, відображаючи окремі моменти арабського життя, “зумів до ладу покористуватись образами і порівняннями руськими”. На підтвердження цього висновку рецензент наводить кілька епізодів із поеми. Він акцентує, що Франко – письменник “такий щиро національний!” Тому, “малюючи життя східне, він показує його нам крізь призму руську”, завдяки чому не полишає відчуття, що “перед нами переходить не просто східне життя, а східне життя, описане щирим русином”, тобто українцем. Через те “Франків Багдад не є для нас чуже місто, а є в певній мірі наше рідне” [Кримський 1972, 461–462].

І тут Кримський вигукує: “Що значить талант!” Його порадувало те, що введені в поему українські подробиці “не переходять у Франка границь міри і правди; вони не більш як порівняння, вони не освітлюють східного життя фальшивим світлом, а лиш яркіше та виразніше обмальовують нам ті східні типи і події, котрі зовсім-таки скидаються на наші” [Кримський 1972, 462]. От хоча б випробуваний спосіб моментального поширення будь-якої новини, плітки і поміж арабами, і поміж українцями (тільки для надання місцевого (крайового) колориту не забути імена передавачів змінити):

*Вартовий сказав Селіму,
А Селім знов Ібрагіму,
А від сього чув Ахмет,
Від Ахмета дід та баба,
А від сих ціла громада...*
[Франко 1976, 330].

Ще для перекопливості пропонуються два лаконічні приклади із судової сфери.

Як видається авторові рецензії, терміни вжито, очевидно, австрійські. В поемі багдадського суддю вдягнуто в "уніформу" – замість, як годилось би, "улемської" чалми – "це теж свого роду уніформа". Як уточнюється в авторській примітці, й на Сході за халіфських часів було щось близьке до одностроїв (мундирів), ще за Мотевекіля (846–861), але тільки для військових (і посилається: Ібн-Хальдун, III, 275). Стосовно судових поборів – чи зватимуться, як у поемі, "такси" і "штемплі", чи якось інакше (в авторській примітці зазначається, що дані терміни за халіфських часів мали б наймення "мокус" (і покликається: Ібн-аль-Асір, V, 44)... Рецензент вважає, що коли наш поет поплутав трохи східні й європейські терміни, то тут "немає ще великого гріха", тим паче що, підмінивши східні терміни на наші, він таким чином "заправив свою картинку міцною сатиричною сіллю" [Кримський 1972, 463].

Кримський підкреслює: вже коли Франко відображає справді визначальні епізоди арабського життя, то не допускає "ніякісінького фальшивого світла", а навпаки, показує "глибоке розуміння діла". Автор рецензії переконаний, що в цьому допомагають йому "не стільки його які-небудь орієнтальні студії, скільки його поетична зіркість і прозорливість!" [Кримський 1972, 463].

Свою тезу Кримський знову підкріплює конкретним прикладом: ідеться про тогочасне "одне з найхарактерніших явищ східного життя-буття – дервішівство". За його спостереженнями, воно освітлено у Франка ясно. В нього, як і у книжках Сааді, Аттара, Джалаледдіна, Шиарані та інших письменників Сходу, доводиться, що в розвитку тодішнього арабського аскетизму найпершу роль відігравали не релігійні мотиви, а чинники реального східного буття. Отже, в результаті віроломних дій чужоземних завойовників чи "своїх деспотів" навіть досить багатий може враз залишитися без сім'ї, маєтності, домашнього затишку тощо.

Тоді в такого жорстоко покривдженого мимоволі з'являється гадка, що спокійно, не тремтячи од щоденної тривоги, здатен прожити без земних благ і бути вільним на цьому світі тільки аскет. Лише він, як зазначається у рецензії, начебто зовсім

нікого не боїться, навіть найзлішого султана, і може безцеремонно (отак, як Гафіз у хана Тимура) запитати: "Чи не оцю мою drankу цар у мене забере?" З цього приводу наводиться витяг із поеми Франка. І Кримський додає, що в українському творі Абу-Касим поступово доходить до такого усвідомлення. А ще рецензент вважає, що орієнталіст може означену поему назвати "Як люди стають дервішами?". І, на його погляд, "Франкова поема дає на виставлене питання відповідь зовсім добру та й вияснює розвиток дервішівської психіки якнайкраще". Й ще наголошує, що "поема Франкова повна високих, гуманних ідей вселюдських" [Кримський 1972, 463–464].

За словами Кримському, з похвалою треба ще відмітити, що "Абу-Касимові капці" "визначаються пливким віршем і доброю мовою, дуже близькою до української". Та це не означає, що в рецензії, автор якої був дуже вимогливим до слова в художньому творі, обійшлося без зауваг стосовно мови. Спершу виписано три приклади, в яких між сусідніми словами існує збіг приголосних, що утруднює вимову, – типу "з всіх", "тим впертіш". Рецензент визнає, що таких випадків у Франковому творі небагато, та все ж їх необхідно "вистикати, бо наша мова для гармонічного віршування така придатна, як жодна в світі..." [Кримський 1972, 464].

Кому-кому, а Кримського з цього приводу не можна не вірити – оригінальному поетові, талановитому перекладачеві віршованих творів різних національних поетів, узагалі знавцеві не менше 60 мов народів світу. Й тільки-но висловлену думку Кримський розвиває: "Адже коли якийсь звуковий комплекс робиться важкий для вимовлення, то наша мова або вставляє між співзвучками який-небудь евфонічний самозвук, або приставляє такий евфонічний самозвук спереду слова" (і – кілька прикладів).

Стосовно "Абу-Касимових капців", то Кримський перелічує й низку слів, у котрих "недобре падають" наголоси, й таких, які треба вважати або за провінціалізми, або за полонізми, тому їх "не зрозуміє більшість українців". І дає своє тлумачення декотрим з них, хоча б: "бийте плазом" – українець сприйме це так, що треба бити плазуючи, повзучи, а вже ж Франко хотів

сказати запевне не те: у нього “плаз” має значення або “палиця” (пор. “Rokucie” Кольберга, I, 195), або “тупий кінець шаблі” (польське “udarzyć płazem”). Трапляються і “небажані” лексичні побудови (“де збирати олію?” – себто “куди (у віщо) збирати?”), є й порушення українського синтаксису. Ці несуттєві “прогрішення Франкові проти мови” Кримський зафіксував передовсім задля того, що “може, автор при другім виданні свого твору захоче узгляднити уваги українського читача” [Кримський 1972, 464–466].

Своїм аналізом мовної палітри Франкової поеми Кримський ясно засвідчив справді глибинне знання (в даному випадку) не лише української, польської та німецької мов, а й арабської. Отже, публікацією його рецензії на “Абу-Касимові капці” “Зоря” 1896 року стверджувала появу серед українців ще дуже молодого, але з потужним майбутнім орієнталіста. Він виразно сказав про перекидання в “Абу-Каземових капцях” форми ключових арабських слів та імен власних, що різко змінювало в контексті твору їхній смисл. Винуватив у тому насамперед видавців, покликаючись у примітці на факт із власної творчої практики, коли у львівському журналі “Дзвінок” друкувалося його ж “дещо переложене із східного” і хтось повиправляв арабські слова у тексті “на кумедний спосіб”. До того ж, на його переконання, Франко багато читає перекладів зі східних мов, має певні знання в царині орієнталістики, тому “перекидання” й арабських слів “іде не від нього” [Кримський 1972, 466].

Подібні випадки Кримський з належною аргументацією й розглядає у своїй рецензії. Зачинає з арабського імені Касим: у поемі на зазначеній ним сторінці “доволі добре написано: “Кассім”, та “скрізь деінде” перекинуто вже на “Казем”. До речі, на обкладинці поеми, яка вийшла у світ 1895 р., значилося саме таке написання імені, що в перекладі на українську означає “поганець”. Ще приклад: арабське слово “халіф”, тобто “намісник”, іноді по-українськи пишуть “каліф” – на Сході так називають “кошик для фініків”. У поемі цілком правильно видруковано досить знане й серед українців арабське слово “мечеть” (церква мусульманська), але через кілька сторінок його спотворено і

замість “мечетями” вийшло “мошеями” (а по-східному “мошея” – “бридка, невродлива жінка”). Й тут Кримський вкотре показав, що є справжнім поліглотом-ерудитом: “Ну, ще нехай німці говорять собі “Moschee”, бо їх до цього слова прив’язує історія їхньої мови, – а нас що прив’язує? Історія? Чи що? Перечитайте “Алькоран” І. Галятовського або його “Лебедь”, то й там не знайдете ніякісіньких “мошей”, а й тепер ніхто цього слова не зрозуміє, коли не знає німецької мови”. Ще одна словесна покруч не пройшла повз увагу Кримського. Він констатує, що українці зовсім правильно кажуть: “мусульмани” (“покірні Богові”), а видавці в тексті поеми переінакшили на “музулмани” (тобто “кривдителі”). Лаконічний висновок рецензента: “Тут не тільки сміхота, тут і сумувати варто” [Кримський 1972, 466].

При цій нагоді, як мовиться, Кримський виказав свою стурбованість і стосовно прикрих помилок, помічених ним у галицьких виданнях у їхніх публікаціях з іменами французькими, англійськими. Приміром, замість “Майн-Ріда” друкують на кумедний лад – “Мін-Рейде”. Далі звучить голос Кримського не як мовознавця-поліглота, а передовсім як вірного сина землі, на якій народився і виріс, котрому небайдуже, що “чужі люди” кажуть про нас, де визначають нам місце серед загальної земної спільноти. З боєм говорить про “наше бідне письменство”, яке і так має тьму-тьмушу недоброзичливців та кепкунів, – “то нащо ж нам давати привід... докорять нам іще й неосвіченістю?” [Кримський 1972, 467].

Отже, А. Кримський своєю рецензією на поему І. Франка “Абу-Касимові капці” подав прекрасний урок професійного розгляду літературного віршованого твору, проникливої уваги до звучання в ньому й за змістом, й за ритмом як слова українського, так і слова, в даному випадку, арабського, котре органічно вплітається в художню тканину поеми українського автора.

Після того як “Історія пари пантофлів” була надрукована разом з “Абу-Касимовими капцями” (Львів, 1902), Франко тут же виклав свої міркування стосовно того, що будь-хто, прочитавши назване східне “сеповідання”, має можливість збагнути, “наскільки” автор у поемі “відбіг від нього”.

Він розкрив свою філософську концепцію з даного приводу, висхідну творчу позицію: насамперед "не бажав зупинятися на тій дуже мілкій моралі, яку випровадив із оповідання" того. Тим паче що Франко не знав достеменно, наскільки прочитаний ним варіант цієї східної оповіді є повним, викінченим, бо, можливо, чи арабський автор, чи його французький або німецький "перерібник" по-своєму підготували означену казку до друку. Франкові здавалося, що "певно, арабський текст тут (в "Історії пари пантофлів". – *О.В.*) не передано дослівно, а лише коротеньким витягом".

І український поет у своїх міркуваннях акцентував на тому, що "глянув на ту ко-

мічну історію" із Абу-Касимовими пригодами "з її трагічного боку і, не вменшаючи комізму, силкувався вивести наверх її трагізм власне в психології скупаря та в устрої тої орієнтальної суспільності, серед якої відбувається подія". На переконання автора поеми, "деспотизм, підкупність урядників, безправ'я одиниці виплоджує фаталістичний світогляд і нахил до містицизму. Сюди, в сей світ вірування, тікає й Абу-Касим, зруйнований матеріально через гру випадків, а властиво через урядове здиранство". Франко не без задоволення констатував: "Критика фахового орієнталіста проф. Кримського зазначила, що я добре вгадав ту психологію" [Франко 1976, 299].

ЛІТЕРАТУРА

Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. Т. 2. Київ, 1972.

Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. Т. 5. Кн. 1. Київ, 1973.

Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 4. Київ, 1976.